

Nejasnosti okolo veľkomoravského staroslovienskeho Proglasu

KRISTÍNA PAVLOVIČOVÁ, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava

(Dokončenie z minulého čísla.)

5. Proglas v kontexte cirkevnej hymnografie a manieristickej prózy

Otázka odlišenia staroslovienskej poézie od rytmizovanej prózy sa podľa Z. Hauptovej nedá vyriešiť bez ohľadu na byzantské písomníctvo. Najstarší staroslovienski autori si nevymysleli vlastné metrum, preto treba hľadať vzory ich textov v byzantských textoch, ktoré zase mali vzory v antike.¹ Aj podľa E. Tkáčikovej „Konštantín je autorom viacerých básní v gréčtine a forma jeho staroslovienskeho verša nepochybne nadviazala na vzory gréckej a byzantskej poézie“.²

Podľa Z. Hauptovej treba základy byzantskej literatúry hľadať na sklonku antiky, v období klasickej patristiky. Vtedajší významní cirkevní spisovatelia nadobudli helénske vzdelanie, ktoré bolo pokračovaním tradičnej sofistickej rétoriky pestovanej v rétorických školách. Okrem antického (klasického) rečníctva v nich bol obľúbený tzv. ázijský štýl, ktorý sa označuje aj ako manierizmus. Znamená uvoľnenie formy, exkluzívnosť a vyumelkovanosť výrazu. Jeho hlavným znakom je rozdrobenie prejavu na vetné úseky (kóla), ktoré niekedy tvoria skupiny s rovnakým počtom slabík a sú viazané rečníckymi figúrami, najmä anaforou, antistrofou (epiforou), homoioteleutom (rovnakou koncovkou, hlavne slovesnou, na konci kól), homioptotom (rovnakou koncovkou substantív v rovnakom páde). Charakteristické preň sú aj rečnícke otázky, antitézy, čo možno najneočakávanejšie metafory a vnútorný rým.³ Ide o „poéziu v zdanlivej próze“.⁴ Prirodzene, tieto prostriedky sa využívali aj v klasickom rečníctve, avšak v menšej miere.

Rétorika v období zániku antiky a počiatkov kresťanstva významne ovplyvnila nielen kazateľskú tvorbu, teologický a polemický traktát, hagiografiu, ale aj cirkevnú hym-

¹ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 335, 336 a 340.

² TKÁČIKOVÁ, Eva: Literárna kultúra na stredovekom Slovensku. In: SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin : Matica slovenská a Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 18.

³ Všetko porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradice ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 141 – 142; HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 339.

⁴ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradice ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 141; HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 339.

nografii, najmä tú, ktorá sa odklonila od tradičnej časomiere a prijala východné slabičné metrá, predovšetkým zo sýrskeho básnictva. Dialo sa to od 4. storočia, keď kresťanská hymnografia nadviazala na tvorbu Efréma Sýrskeho (306 – 373), preloženú do gréčtiny.⁵ Efrém Sýrsky bol mních a cirkevný učiteľ, ktorému sa pripisuje vyše 300 hymnov. Okrem toho písal aj komentáre biblických kníh a reči. Viaceré jeho diela vrátane hymnov (*Hymny o viere*) boli namierené proti arianizmu.⁶ Árius totiž učil, že Syn (Logos) nie je večný, ale vznikol z vôle Otca, preto nie je jednej podstaty s Otcom.⁷ Proti ariánskemu subordinacionizmu sa na Západe do vyznania viery pridalo „filioque“ (Duch Svätý vychádza z Otca i Syna). Keď sa však v 9. storočí malo presadiť do celej cirkvi, na Východe vyvolalo odpor, lebo už 3. ekumenický snem v Efeze (431) uzákonil, že vo vyznaní viery sa nesmie nič meniť, dopĺňať ani uberať. Na Západe bol totiž iba jeden patriarchát (Rím), kým na Východe boli štyri: Alexandria (v dnešnom Egypte, bolo to druhé najvýznamnejšie mesto po Ríme v Rímskej ríši, po založení Konštantínopolu však strácala na význame), Antiochia (dnešná Antakya, Turecko, vtedy druhé najväčšie mesto Byzantskej ríše), Konštantínopol (Carihrad, Istanbul, dnešné Turecko, vtedy hlavné mesto Byzantskej ríše) a Jeruzalem.⁸ Ideovú jednotu cirkvi na Východe zaručovalo najmä jednotné vyznanie viery. Znáмым protivníkom vkladania „filioque“ do vyznania viery bol aj konštantínopolský patriarcha Fócios, u ktorého študoval Konštantín Filozof (*Život Konštantína Cyrila IV, ďalej ŽK*).

V ŽK IV sa uvádza, že Konštantín Filozof sa naučil aj Homéra, ale nemusí to znamenať, že ovládal časomerné metrá.⁹ Podľa ŽK III sa učil naspamäť knihy Gregora Bohoslovca (nazývaného aj Naziánsky) a napísal mu pochvalu (enkomion), dnes zväčša považovanú za veršovanú skladbu,¹⁰ ktorej metrum však nie je známe.¹¹ Do staroslovienčiny ju autor ŽK preložil ako prózu, obsahujúcu antitézy (telo – duša, človek – anjel), paronomáziu (proslavljajutъ – prosvěštajutъ), aj vnútorný rým (priimi i budi mi prosvětitelъ i učitelъ).¹² Rým bol už v antike výrazovým prostriedkom prózy.¹³ Do starovekej hymnickej poézie, v ktorej sa príležitostne objavoval, prenikol z rečníckej a kazateľskej prózy.¹⁴ Gregor Naziánsky (okolo 329 – 390) sa spravidla považuje za výrazného predstaviteľa manieristickej prózy, lebo rétoriku ho učil predstaviteľ ázijského štýlu Himérios

⁵ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve veľkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 142.

⁶ Porov. CRAMER, Winfrid: Ephräm der Syrer. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 3. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 709.

⁷ Porov. WILLIAMS, Rowan D.: Arian, Arianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 1. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 983.

⁸ Porov. SUTTNER, Ernst Christoph: Patriarchat (II). I. Historisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1465.

⁹ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve veľkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 149.

¹⁰ Porov. tamže, s. 147.

¹¹ Tamže, s. 149.

¹² Porov. tamže, s. 149 a 147 – 148.

¹³ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 339.

¹⁴ Porov. ŠTRAUS, František: *Slovník poetiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007, s. 208.

(cca 315 – 386).¹⁵ No Gregor ovládal aj klasickú poetiku.¹⁶ Rovnako ako Efrém Sýrsky, aj on oponoval arianizmu. V Konštantínopole, kde bol rozšírený arianizmus, presadzoval učenie Prvého ekumenického snemu v Nicei (325), že Syn (Logos) je jednej podstaty s Ocom (homoúsios).¹⁷

Z Konštantínovho vzdelania sa teda nedá určiť, či svoje skladby mohol písať v duchu klasickej poetiky, alebo či boli ovplyvnené ázijským štýlom. Pravda, nie je definitívne isté, či je skutočne autorom Proglasu. Proglas obsahuje množstvo výrazových prostriedkov typických pre manieristickú prózu, ktorá ovplyvnila cirkevnú hymnografiu. Cirkevná hymnografia obsahovala sofistické rétorické prostriedky, keďže obsahovo úzko súvisela s námetmi tzv. poetických kázní, ktoré boli aplikáciou manieristickej poetiky na kresťanské témy.¹⁸ Aj Z. Hauptová uvádza, že Proglas obsahuje množstvo etymologických, opakovacích a rétorických figúr, ktoré boli pôvodne prozaickými prostriedkami.¹⁹

No cirkevná hymnografia bola na rozdiel od Proglasu zväčša viazaná akrostichom a pravidelne sa opakujúcim refrénom.²⁰ Jej verš nebol stichický (verše voľne nasledujú za sebou, nie sú stroficky organizované), ale strofický (verše zoskupené do strofických útvarov), z ktorého je jasné, či sa v ňom uplatňuje nejaké metrum, iba pri porovnaní aspoň dvoch paralelných strof.²¹ Je otázne, či takéto vety s rovnakým počtom slabík v zodpovedajúcich veršoch považovať za poéziu alebo prózu.²² Izokólon, čiže zhoda dĺžky rečových taktov, sa používal najmä v textoch určených na prednes a grécka poetika ho považovala za prozaický prostriedok.²³ Bol obľúbeným prostriedkom napr. spomínaného Gregora Naziánskeho v jeho poetických kázňach. Aj W. Bretschneider uvádza, že v antických a vo včasokresťanských hymnoch sa výrazne nerozlišuje medzi poéziou a prózou.²⁴

Heterosylabizmus Proglasu, ktorý sa napriek úsiliu nepodarilo dôsledne prekonať ani R. Nahtigalovi, by teda mohol byť znakom rytmizovanej prózy. Nasvedčovali by tomu aj jeho rétorické výrazové prostriedky. Z. Hauptová uvádza, že počet slabík sa jeho

¹⁵ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 144.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Porov. COULIE, Bernard: Gregor v. Nazianz d. J. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1004 – 1006.

¹⁸ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 142.

¹⁹ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 343.

²⁰ HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 142.

²¹ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve velkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 142; HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 346; porov. aj BRETSCHNEIDER, Wolfgang: Hymnus. III. Musikalisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 368.

²² Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 346.

²³ Porov. tamže.

²⁴ Porov. Bretschneider, c. d., s. 368.

autorovi snáď nezadal najdôležitejší, a tak sa text snažil viazať ináč – najdôležitejším väzobným prvkom Proglasu sú rétorické figúry.²⁵ Pravda, dvanásťslabičník sa nedá celkom vylúčiť, hoci sa nedá ani dokázať.

Približný sylabický rozmer kól alebo veršov je charakteristický pre texty určené na prednes – a taký je aj Proglas. Približný sylabický rozmer nie je v staroslovienskej literatúre výnimočný, podobné rytmické celky obsahujú viaceré texty. Dmitrij Čiževskij ho identifikoval v Konštantínovom vyjadrení pred smrťou, v ktorom sa Konštantín obrátil na Metoda. Nachádza sa v *Živote Metoda* (VII). Striedanie 8 a 9-slabičných jednotiek pokladá D. Čiževskij za báseň, čo preberá aj J. Stanislav,²⁶ hoci tento text sa do súčasnej slovenčiny bežne prekladá ako prozaický: „*Hľa, brat, boli sme obaja záprahom...*“²⁷ Rovnako Konštantínova modlitba pred smrťou zo ŽK XVIII je podľa J. Stanislava poetická a má slabičnú schému 7, 13, 12, 13, 12, 7, 13, 13, 12,²⁸ hoci do súčasnej slovenčiny sa prekladá ako próza: „*Pane, Bože môj, ktorý si stvoril všetky anjelské zbory...*“²⁹ Aj Konštantínovo vyjadrenie zo ŽK XVIII, ktoré sa začína slovami „*Odtieraz nie som ani sluhom cisára...*“³⁰ a predchádza modlitbu pred smrťou, sa v súčasnosti takisto prekladá ako próza. Z. Hauptová však o ňom uvádza, že pre izokólon (14, 11, 12 a 12 slabík), ktorý je jedným z obľúbených prostriedkov autora ŽK, sa považuje za verše vložené do textu ŽK.³¹ Pre prítomnosť rétorických výrazových prostriedkov ho označuje za napodobeninu manieristickej rétorickej prózy Gregora Naziánskeho.³² Krasimira Kostova zase identifikuje rytmické schémy v modlitbových textoch Sinajského euchológia, pričom ich delí na jednoduché a opakovacie série izokolíckych štruktúr a na rámcované série (symetrické, asymetrické, bez opakovania stredného elementu a zložené).³³ Pri takýchto stredovekých textoch, obsahujúcich rytmické celky s približne rovnakým alebo podobným počtom slabík, najmä ak sú inšpirované manierizmom, ťažko teda rozhodnúť, či ide z dnešného hľadiska o poéziu alebo prózu. Toto súčasné kritérium je voči takýmto textom úplne indiferentné.

Popri čisto inherentných formových znakoch Proglasu treba skúmať aj jeho určenosť, zámer, s akým bol napísaný, a akú komunikačnú funkciu mal plniť v misijnej činnosti, resp. v cirkevnom živote. Do istej miery tu treba vstúpiť do problematiky z pozície praktickej, biblickej a liturgickej teológie. Z hľadiska funkčnej určenosti sa uvažuje o forme Proglasu aj ako texte na spev či kantiláciu, a to z rôznych aspektov.

V texte *Oslava písma*, publikovanom v knihe *Proglas. Foreword* z roku 2013, sa P. Žigo odvoláva na „metrickú pravidelnosť skladby“ a na jej základe tvrdí, že „text

²⁵ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve veľkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 152.

²⁶ Porov. STANISLAV, Ján: *Staroslovienský jazyk I*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, s. 191.

²⁷ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 80 – 81.

²⁸ Porov. Stanislav, c. d., s. 192.

²⁹ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 68.

³⁰ Tamže.

³¹ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve veľkomoravském písemnictví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 149 – 150.

³² Tamže, s. 150.

³³ Porov. KOSTOVA, Krasimira: Ritmični schemi v Sinajskija evchologij. In: *Kirilo-Methodievski studii*. Kniga 8. Sofia : Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1990, s. 121 – 138.

Proglasu bol určený v prvom rade na spev³⁴. Toto tvrdenie dokladá faktom, že aj omše sa spievali.³⁵ Bohoslužby sa vo východnom obrade spievajú alebo kantilujú dodnes, hoci táto skutočnosť len vzdialene súvisí s faktom, že aj *Proglas* by bol určený na spev, resp. kantiláciu, keďže tu môže ísť o iný žáner. P. Žigo sa okrem toho opiera aj o konštatovanie J. Stanislava, „že pri liturgických úkonoch sa pri týchto obradoch texty spievali už dávno“,³⁶ ako aj o prítomnosť neúm v odpisoch: „O tom, že text *Proglasu* bol určený na spev, svedčia ekfonetické značky nad textom (neumy), ktoré určovali spôsob spevu...“³⁷

Ako sme už spomínali, o metrickej skladbe *Proglasu* sa toho veľa nevie, časomiera je vylúčená, verš odpisov nepravidelne heterosylabický, o prízvučnosti ťažko tvrdiť čokoľvek určité. O prízvučnosti aj sám P. Žigo konštatuje, že: „prízvukové pomery v staroslovienčine boli iné, ako ich vnímame v súčasnom jazyku (...) Slovné prízvuky, prízvučnosť – neprízvučnosť slabík či predpôň v staroslovienčine v porovnaní s dnešným slovenským jazykom boli úplne odlišné, preto aj porovnanie metrických systémov týchto dvoch jazykov je náročné.“³⁸

Autor v súvislosti s „metrickou pravidelnosťou“ očividne naráža na dvanásťslabičnosť v Nahtigalovej rekonštrukcii *Proglasu*, ktorá však rovnako nie je absolútne pravidelná: „Spievanú podobu evokuje presná slabičná štruktúra každého verša s cezúrou, predpokladanou fyziologickou pauzou potrebnou na nádych. *Proglas* má nielen metrický charakter byzantskej skladby – jambický trimeter z klasickej gréckej drámy, ale prísne dodržiava aj ostatné znaky byzantských bohoslužobných obradov, ktoré boli buď poskladané z citátov z Biblie, alebo išlo o parafrázované biblické texty.“³⁹

Konštatovanie „presnej slabičnej štruktúry“ a zároveň „metrického charakteru byzantskej skladby – jambického trimetra“ vyznieva v prospech toho, že jambický trimeter, keďže je, samozrejme, dvanásťslabičník, by vyprofiloval *Proglas* za časomerný text, čo je, ako sme už uviedli, neopodstatnené. Jeho hodnotenie za sylabotonický práve vzhľadom na autorom citované vyjadrenie o prízvučnosti v staroslovienčine nie je pravdepodobné.

Pokiaľ ide o spev, teológ s odborným zameraním na byzantsko-slovanskú bohoslužobnú hudbu Šimon Marinčák nachádza príbuznosť medzi veľkomoravskou a franskou hudbou. O hudbe Franskej ríše uvádza, že „išlo pravdepodobne o recitatívnu sylabickú psalmódiu s občasnými dvojtonovými melizmatickými skupinkami (...) Nepredpokladáme, že by hudba Veľkej Moravy bola veľmi odlišná od tejto hudby.“⁴⁰

³⁴ In *Proglas. Foreword*, 2013, s. 50. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 323.

³⁵ Tamže. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 324.

³⁶ Tamže, s. 51. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 325.

³⁷ Tamže, s. 51. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 325.

³⁸ Tamže. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 324.

³⁹ Tamže, s. 52. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 323.

⁴⁰ Porov. MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dejín byzantskej hudby*. Bratislava : Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 1998, s. 74.

Neumatický spev sa nachádza medzi sylabickým (recitáciou) a melizmatickým, v ktorom na jednu slabiku pripadá viac tónov.⁴¹ Neumy sa písali nad text a označovali približné stúpanie a klesanie melódie, pričom neurčovali presnú výšku ani dĺžku, boli adiaستمatické, čiže nezachytávali výškové rozdiely tónov. V priebehu 10. storočia sa už v niektorých textoch vpisovali do rôznej výšky nad textom. Nad každú slabiku sa zapisovali až koncom 11. storočia.⁴² Miestami sa udržali do 13. až 14. storočia, hoci Quido z Arezza už v 11. storočí používal *štvorlinajkovú notovú osnovu*.⁴³

Ich význam však nie je celkom jednoznačný. Roman Jakobson hovorí o nadriadkových značkách v Kyjevských listoch, že by to nemuseli byť len neumy, lebo napr. prídychy nad začiatočnými samohláskami sú podľa neho „znaky grafické, nie prozodické“; „oblúčik“ je na rozlíšenie homoným, nemá zvukovú platnosť a akút nad prvou samohláskou v skupine dvoch samohlások označuje dvojslabičnú výslovnosť. Inde sa akút podľa neho kryje s praslovanským slovným prízvukom, „obrátенý oblúčik“ sa vyskytuje spravidla na dlhých samohláskach v praslovančine a gravis na neprízvučnej koncovej samohláske a najmä na samohláske jednoslabičných príkloniek. Nie je teda podľa neho zrejmé, či ide len o zaznamenanie prízvuku alebo neprízvučnosti, alebo či majú aj platnosť nôt.⁴⁴ Naproti tomu Miloš Weingart vidí v nadriadkových značkách Kyjevských listov znaky, ktoré neslúžili na označovanie prízvuku, ani ako znamienka kvantity (čiže diakritické značky), ale ako prednesové značky, hudobné znamienka.⁴⁵

Vo faksimile Chilendarského rukopisu sa okrem titul a nadriadkových litier a jerov pravidelne nachádza punktum nad dvojhláskou, nad druhou samohláskou v skupine dvoch samohlások a nad zložkou u (U) a y (y).⁴⁶ Okrem toho sa v zopár prípadoch označujú aj prídychy. Aj v Chludovovom rukopise vo vydaní A. N. Popova je punktum nad dvojhláskou, nad druhou samohláskou v skupine dvoch samohlások a nad zložkou u. Je však menej pravidelné ako v Chilendarskom rukopise. Okrem toho sa tu dva razy nachádza ostrý prízvuk (akút), raz ťažký prízvuk (gravis) a početné sú prídychy.⁴⁷

Ekfonetická notácia nezachytávala hudobnú melódiu ani spev v dnešnom zmysle slova, ale skôr prednes. Bola ešte nemelodická,⁴⁸ nezachytávala melódiu, iba zmeny intonácie.⁴⁹

⁴¹ Porov. aj <http://scholapcn.webnode.sk/gregoriansky-choral/>.

⁴² Porov. MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletia (4). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha spravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 4, 2010, č. 1, s. 1 – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. IV.

⁴³ <http://scholapcn.webnode.sk/gregoriansky-choral/>.

⁴⁴ Porov. JAKOBSON, Roman: K časovým otázkám nauky o českém verši. II. Český verš před tisíci lety. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 1, 1935, s. 51 – 52.

⁴⁵ Porov. WEINGART, Miloš: *Československý typ církevní slovančiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1949, s. 35.

⁴⁶ Faksimile mám k dispozícii iba po Nahtigalov 24. verš.

⁴⁷ Nadriadkové značky iných rukopisov nemám k dispozícii, keďže A. I. Sobolevskij v prepise Hilferdingovho rukopisu ani Nahtigal v prepise Trojického rukopisu ich neuvádzajú.

⁴⁸ Porov. PROKIPČÁKOVÁ, Mária: *Notácia paraliturgických prameňov byzantsko-slovanského obradu karpatskej oblasti, jej zdroje a vývoj*. Magisterská diplomová práca. Vedúci práce PhDr. Stanislav Tesař. Brno : Ústav hudební vědy. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2013, s. 14.

⁴⁹ Marinčák, c. d., s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. II.

Jej nadriadkové značky nevysvetľovali smer melódie, ale upozorňovali na prednes. Jestvovali znaky pre prízvuk, spomalenie atď. Zaznamenávali tzv. lectio solemnīs (ἐκφώνησις, vyzglášenije,⁵⁰ vozhlas), slávnostné čítanie liturgických textov, napr. evanjelia.⁵¹ Založená je na deklamovaní textov.⁵² Podobá sa teda židovskej kantilácii, keďže obidve rozdeľujú texty do hudobných fráz.⁵³ Ich výhodou oproti bežnému čítaniu je to, že prednášateľ pri nich do textu alebo jeho časti nevkladá svoje subjektívne pocity, emocionálne hodnotenie či in-tonačné obsahy.⁵⁴ Zároveň zodpovedajú požiadavke bohoslužobnej vznešenosti. Byzantská bohoslužba celá bola určená na spev alebo na kantiláciu, čo sa v pravoslávnej katechetickej praxi pripodobňuje Kristovmu rúchu, ktoré bolo utkané vcelku, nezošívané, takže oň vojaci popravovacej čaty, ktorým patrili veci odsúdenca, žrebovali, ináč by sa znehodnotilo. Preto pravoslávna liturgia sa celá spieva, a tak kázeň, ako rečnícky žáner, nenasleduje hneď po čítaniach z Biblie, ale až na konci liturgie. Iba tiché modlitby kňaza, pokyny diakona a pod. sa čítajú, a to súbežne s prebiehajúcim spevom. Z hľadiska liturgickej teológie sa spev chápe jednak ako prostriedok na odstránenie emočných jazykových prejavov a jednak ako prostriedok na transcendentné rozoznenie srdca veriacich: „Zpěvná forma liturgického projevu modliteb a biblických textů je (...) prostor Ducha Svatého, aby v srdcích účastníků sám rozezněl to, čo člověk ke svému duchovnímu životu potřebuje“.⁵⁵ Ale aj rytmus byzantskej liturgickej hudby je absolútne závislý od rytmu textu.⁵⁶ Hudba je jednohlásna (monódia), hoci na zvýraznenie hlavnej melódie sa používa spodný hlas, tzv. ison.⁵⁷

P. Žigo vyvodzuje určenosť Proglasu na spev aj z jeho názvu: „Ďalším dôkazom toho, že Proglas bol určený na spievanie, je aj názov: Pro-glas: základ glas mal v staroslovienčine význam spev a v slove glasba sa dodnes zachoval napr. v slovinčine.“⁵⁸ Odvoláva sa na štúdiu J. Zambora,⁵⁹ ktorá sa opiera o mienku muzikológa Ľubomíra Chalupku: „Pokial' ide o pojem ‚Proglas‘, môže sa v prenesenom zmysle vyskytovať aj v hudobnej terminológii. Etymologicky hlas = glas, resp. glasba znamená v južných slovanských jazykoch ‚hudbu‘. Hlas v staročestine však označuje aj ‚spev‘, resp. nápev, ktorý je spievaný, nie zapísaný v notách. Predpona ‚pred‘ = ‚pro‘ znamená teda, že sa

⁵⁰ Porov. aj BIRNBAUM, Henrik: *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*. The Hague : Mouton & Co., 1974, s. 28.

⁵¹ Porov. Prokipčáková, c. d., s. 18, tabuľka 1.

⁵² Porov. tamže, s. 20.

⁵³ MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (2). In: *Psalterium. Supplementum. Příloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009, č. 2, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_iii_09.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. III.

⁵⁴ Porov. aj MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dějin byzantské hudby*. Bratislava : Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 1998, s. 33.

⁵⁵ ALEŠ, Pavel: Duchovní hudba pravosláví. In: *Pravoslávny teologický zborník*, roč. 7, 1999, č. 22, s. 69.

⁵⁶ Porov. MARINČÁK, Šimon: Křesťanská hudba prvního tisíciletí (4). In: *Psalterium. Supplementum. Příloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 4, 2010, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015], s. II.

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ In *Proglas. Foreword*, 2013, s. 50. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 324.

⁵⁹ Porov. ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 324.

spevákovi udá tzv. intonácia, resp. krátka predohra, ktorá ich má tonálne „naladiť“ na správny začiatok. V 18. storočí jeden slovenský organista navrhol vo svojej teoretickej príručke milé slovo „predhraninka“, teda organista voľným spôsobom udá veriacim v chráme nápev a jeho tonálne zakotvenie, na čo majú nadviazať.“⁶⁰ Význam slova *glas* dokladá zase J. Zambor aj zo staroslovienského slovníka ako „hlas, modus, (tónina byzantského cirkevného spevu)“.⁶¹ Tu možno dodať, že výraz *hlas* sa drží v cirkevnej slovančine dodnes a naozaj sa ním označuje tónina byzantského spevu. V byzantskej bohoslužbe už od 6. storočia jestvuje cyklus ôsmich hlasov, zapísaný v knihe Oktoich, ktorá má v slovenčine názov Osmohlasník. Ako vidieť, výrazne sa v tomto názve ozýva cirkevno-slavimus, nie je teda preložený ako Osemnápevník, ale ustálil sa v podobe lexikálneho citátu z cirkevnej slovančiny. Menlivé časti bohoslužieb sa každý týždeň spievajú podľa iného hlasu čiže nápevu, za osem týždňov sa teda vystrieda všetkých osem hlasov, t. j. nápevov.⁶²

Chalupkova etymologická interpretácia výrazu *Proglas* v apelatívnej podobe *proglas*, nekriticky prevzatá J. Zamborom, vykazuje typické črty ľudovej etymológie. Uvoľnenosť výkladu sa ozýva v úpornom hľadaní „napasovaných“ významov v južných slovanských jazykoch a v staročeštine. Termín však je staroslovienskej proveniencie. Starosloviencina ako literárny jazyk môže byť v používaní slovnej zásoby inkompatibilná, keďže živé jazyky majú silnú schopnosť synonymie systémovej aj kontextuálnej. Okrem toho sa pri apelatíve *proglas* uvádzajú akoby zamieňavé slovenské ekvivalenty *spev* a *nápev*, ktoré síce obe obsahujú sému muzikálnosti, ale jednoznačne ich v základných významoch treba odlišiť ako celkom rozdielne významové slová: *spev* (ako spievanie, hudobný hlasový prejav) je niečo iné ako *nápev* (ako rytmicky usporiadaný rad tónov). Celkove teda vidieť, že lexéme *proglas* sa pripisujú až tri významy. Kým dva uvedené obsahujú sému „muzikálnosť“, tretí sa vzťahuje na hovorenú reč; je to význam „úvod, predhovor“. Iba tento posledný význam pokladáme za relevantný. Neslobodno tu totiž zanedbať predponu *pro-* (*pred-*), ktorá vnáša do celkového významu slova *proglas* sému času. Ide teda o „hovor(enie)“, ktoré niečo predchádza. Východiskom je tu grécke *prólogos*, známe najmä z oblasti dramatiky – „predslov, úvod do drámy“. Termín teda bol utvorený už v gréčtine, a to z *pro-* a *légō* „hovorím, vravím“. Pomenovanie *proglas* je jeho starosloviensky kalk.⁶³ Vylučovacou metódou možno eliminovať významy „predspev“ (ako nejaký útvar pred iným spevom), ako aj „nápev“ (ako hudobnú maticu, podľa ktorej sa má spievať nasledujúci text), a to preto, že v tomto prípade nasleduje evanjelium, a to sa spievalo jednotnou kantiláciou, ktorá nepotrebovala udanie melódie. Významom „úvod, predhovor“ sa slovo *proglas* (ako *prológ*) zaraďuje medzi súvzťažné (dra-

⁶⁰ ZAMBOR, Ján: O Proglase a jeho básnických prekladoch. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 16.

⁶¹ Tamže. „Číslo 2“ tu J. Zambor má na mysli polysémiu, porov. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X–XI vekov)*. Red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Bláhová. Moskva : Russkij jazyk, 1994, s. 49.

⁶² Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993, s. 292 – 294, heslo *Oktoechos*.

⁶³ V dnešných jazykoch máme už aj adaptovanú podobu *prológ*, ktorá sa štruktúrne vracia k pôvodnému gréckemu výrazu a v slovenčine má napr. v dramatike funkciu termínu.

matické) termíny *monológ*, *dialóg*, *epilóg*, pričom všetky štyri vedno predstavujú určitý textový útvar. Okrem toho závažným dôvodom na vylúčenie muzikálnej sémy je aj skutočnosť, že v byzantskom hymnografickom pojmosloví sa nikde takýto termín nenachádza. Dodnes máme v cirkevnej slovančine termíny so sémou „nápev“ (glas) v skupine *osmoglasnik*, *glas pervyj až glas osmyj*, ale nemáme *proglas*. Sám výraz *glas* totiž, ako vidieť, je nápev a nápev nevyžaduje predsa „prednápev“, lebo sám je vzorovou melódiou.

Za to, že v prípade termínu *proglas* ide o literárny útvar, svedčí však aj sám posudzovaný text, a to svojím rozsahom. Starosloviensky *Proglas* má totiž priveľký rozsah na to, aby slúžil ako hudobný návod na predspievanie textu, ktorý za ním nasleduje (čiže perikopy, ktorá neraz býva podstatne kratšia, ako je text *Proglasu*). Táto stránka však už vo veľkej miere súvisí s vecným obsahom textu *Proglasu*, ktorým sa zaoberáme ďalej. Je vylúčené, že by *Proglas* bol akýmsi nápevom na udanie intonácie bohoslužobných spevov, tobôž na prednes evanjelia, takže maximálne mohol byť určený na kantiláciu ako samo evanjelium. Ak by sa text *Proglasu* začlenil do konania konkrétnej bohoslužby, automaticky by sa vo východnej cirkvi kantiloval, čiže nadobudol hudobný prednes. To však nesúvisí s jeho názvom ani s pomenovaním žánru *proglas*. Línia úvah o pomenovaní v kontexte s muzikalitou nie je realistická. Kantilujú sa najmä prozaické texty.

Navzdory tomu sa z určenia na spev aj v novších prácach vyvodzuje o žánri *Proglasu*, že ide o „paralelu k hymnu“: „Napriek tomu, že mu literárna história pripisovala spočiatku prívlastok prozaického textu, neskôr básne, štruktúra textu, jeho obsah a úroveň súčasného poznania privádza k spomenutému posunu. Je ním konštatovanie, že ide o text, ktorý bol výsostne určený na spev. Išlo pravdepodobne o paralelu k žánru nazývanému hymnus, o vtedajšiu podobu spievaného oslavného textu na začiatku liturgie, ktorým sa vzdával uvítací hold nielen jej obsahu, ale navyše skutočnosti, že zaznie v domácom jazyku.“⁶⁴ Z uvedeného citátu výrazne vyznieva tendencia interpretačne „urobiť“ z ne-básne básne, a to za každú cenu. Čo na tom, že „spočiatku prozaický“ text zrazu bol „výsostne určený na spev“, a tak paralelou k hymnu? A hneď máme aj hypotézu o jeho funkčnej určenosti: uvítací hold liturgii, jej obsahu a domácomu jazyku. Lenže takáto hypotéza sa neopiera o žiadny dôkaz z tzv. ustavov bogoslužien či typikonov, t. j. podrobných opisov a inštrukcií na slávenie byzantských bohoslužieb. Nie je známe, že by sa k pravoslávnyim bohoslužbám pridávalo čokoľvek, čo by nebolo v ustave. Navyše bohoslužby podľa spomínaných ustavov bývali často vsúvané do tzv. časoslovnej zostavy, takže liturgia nasledovala po utierni takmer bez prestávky, a to tak, že v závere utierne kňaz už konal proskomídiu, teda časť ďalšej bohoslužby. Ani iné obrady sa neintegrovali do liturgie, ako je zvykom v západnej cirkvi integrovať krst alebo sobáš do omše. Na Východe sa tieto úkony konali osobitne po liturgii, hoci sú to sviatosti. Nebol teda pred liturgiou nijaký priestor vzdávať jej hold, ani vo východnej tradícii neboli vžitá bohoslužobné vsuvky. Odhliadnuc od toho, že sama liturgia je prostriedok vzdávania oslavy či holdu Bohu, nevzdával sa hold samej liturgii, čo by bolo vnútorne protirečivé: liturgia (gr. leiturgia) je služba (Bohu), neexistuje služba inej službe.

⁶⁴ In *Proglas. Foreword*, 2013, s. 51 – 52. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O *Proglase* na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 323.

Podľa P. Žiga „hymnický charakter textu“ potvrdzuje aj 3. osoba prvého verša Proglasu z „odpisu v cyrilike“, ktorý nesprávne zaraďuje do 12. storočia (pričom citát uvádza transkribovaný do azbuky, nie v cyrilike): „V tomto odpise sa o Proglase v prvom verši hovorí v tretej osobe: Прогласъ естъ, čo by v dnešnom jazyku znamenalo Toto je predspev (k svätému evanjeliu)...“⁶⁵ Z tvrdých jerov vidieť, že tento citát nie je z Chilandarského rukopisu, v ktorom sú mäkké jery. Tento riadok prepísal s treťou osobou a tvrdými jermi J. Kačala, takže prakticky ho zrekonštruoval do pôvodnej staroslovienčiny, v ktorej tu majú byť tvrdé jery. Po ňom ho v rovnakom znení uvádza P. Žigo. Tretia osoba podľa P. Žiga „potvrdzuje hymnický charakter textu a vylučuje jeho personifikáciu, ktorá v 9. storočí bola v takomto kontexte neprijateľná“.⁶⁶

Samozrejme, okrem lectio solemnis jestvovali aj texty určené na spev – hymny. Z. Hauptová však uvádza, že v druhej polovici 9. storočia tvorba cirkevných hymnografických textov v Byzancii už doznievala a obsah bohoslužobných kníh bol stabilizovaný.⁶⁷ Napriek tomu sa aj Konštantínovi a Metodovi pripisuje autorstvo hymnu, a to Kánonu na počesť sv. Demetra Solúnskeho, čo bol popri kondáku, tropári a akatiste jeden z najznámejších byzantských hymnických žánrov. Kondák bol obľúbený najmä v 5. a 6. stor., no jeho najstaršie zachované hudobné verzie sú neskoršie, až z obdobia, keď už bol redukovaný. Z pôvodných 18 až 30 strof (tropárov) sa redukoval iba na prooimion (kukulion) a prvý oikos (podľa neho sa spievali ostatné oikosy),⁶⁸ všetky ostatné oikosy (tropáre) a ephymniony (protistrofy) sa vynechali.⁶⁹ Tieto zápisy nie sú ekfonetické, ale majú melodickú notáciu, ktorá sa nazýva kondakárna.⁷⁰ Zväčša z trinástich takýchto redukovaných kondákov a trinástich ikosov sa skladá akatist, pričom za každým ikosom nasleduje trinásť chairietizmov. Autorom najznámejšieho akatistu k Bohorodičke a takisto kondákov bol Roman Sladkopevec (Melodos, asi 485 – 560). Kánon v 7. storočí nahradil kondák a veľmi populárnym sa stal predovšetkým v 8. storočí, známymi autormi boli napríklad Ján Damaský (asi 650 – 749) a Andrej Krétsky (660 – 740). Obsahuje 9 ódických piesní, pričom každá pieseň sa začína modelovou strofou (irmosom), na jej melódiu sa potom spievajú nasledujúce strofy (tropáre).⁷¹ Druhá pieseň sa v praxi väčšinou vynechávala, spievala sa len v utorok počas Veľkého pôstu. Preto sa nezachovala ani v Kánone na počesť sv. Demetra Solúnskeho, v ktorom po 1. piesni nasleduje 3. pieseň. Po irmose a dvoch alebo troch tropároch sa každá pieseň končí tzv. bohorodičenom (theotokion), teda strofou obracajúcou sa na Bohorodičku, zriedkavo troičenom (triadikon), obracajúcim sa na Trojicu.

⁶⁵ In *Proglas. Foreword*, 2013, s. 52. Porov. aj ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, s. 325.

⁶⁶ Tamže.

⁶⁷ Porov. HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 340.

⁶⁸ V cirkevnoslovanskej terminológii sa zaužívali výrazy *ikos*, *ikosy*.

⁶⁹ Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993, s. 223, heslo *Kontakion*.

⁷⁰ Porov. Prokipčáková, c. d., s. 21, tabuľka 2.

⁷¹ Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993, s. 184, heslo *Kanon*.

Proglas však na rozdiel od týchto druhov hymnu nie je strofický, nemá podobnú štruktúru, refrén ani akrostich, hoci zrejme tiež vychádza z manieristickej prózy ázijského štýlu. Byzantský cirkevný otec Ján Damaský napísal aj kánony na Roždestvo Christovo, t. j. Vianoce, Bohozjavenie a Päťdesiatnicu, ktoré sa bežne označujú za jambické.⁷² Takéto hymny však boli známe skôr na Západe, napr. ambroziánsky hymnus nazvaný podľa Ambróza z Milána (339 – 397), ktorý obsahuje osem 4-veršových strof v jambickom dimetri.⁷³

O Proglase ako o hymne sa vyjadruje aj J. Zambor, ktorý v ňom však vidí znaky viacerých žánrov: „Zo žánrového hľadiska je Proglas viacrozmerná, synkretická skladba. Ako som už uviedol, je prológom. V rámci neho je hymnom (chválospevom, „pochvalou“), oslavou Slova v podobe písmen a slovienskeho prekladu evanjelia.“⁷⁴ Z vecnej stránky je toto konštatovanie pomýlené. Slovo (písané s veľkým začiatočným písmenom, hoci na cyrilskom písme sa to neukazuje) je teologickým synonymom k výrazu Druhá Božská osoba čiže Ježiš Kristus. Tak je to aj v Jánovom evanjeliu, ktoré tu aluduje. Nejde o literárne slovo, ale o Logos, ktorým je v kresťanskej teológii Božská osoba. J. Zambor pokračuje: „Oslavnosť je v nej spojená s úvahovosťou, čo možno chápať ako umeleckú prednosť. Na reflexívnosť sa viaže argumentačný a presvedčovací (persuazívny) rozmer, a tak má báseň blízko ku kázni (ako o kázni o nej písal Jakobson) i k dišpute s vlastnosťou obhajobnosti, k žánru, v ktorom bol Konštantín Filozof majster nad majstrov (...). Báseň čiastočne anticipuje Konštantínovu budúcu dišputu s trojjazyčníkmi (pilátnikmi) v Benátkach, ktorá sa stane súčasťou Života Konštantína. Báseň je predhovorom i príhovorom s rétorickými prvkami. Tým sa v nej manifestuje oralita, ktorá je druhým pólom jej textuality – vyzdvihovania písmen a knihy. V zhustenej podobe integruje aj podobenstvá nadväzujúce na *Písmo*, jedno z podobenstiev autor uvádza ako svoje. Záver básne je modlitebný, pričom ide o oslavnú modlitebnosť.“⁷⁵

J. Zambor tu z hľadiska žánru nevedojak zaraďuje Proglas na prvom mieste ako prológ. Lenže prológy sú rečníckym žánrom a často sa písali polemicky, proti nejakému bludu. Preto aj v Proglase možno badať isté persuazívne, oslavné a obhajobné prvky, ako ich uvádza J. Zambor. Všetko sú to črty prológu. Nemožno však povedať, že by Proglas bol kombináciou prológu a iných žánrov, hoci žánrový synkretizmus je typickým znakom staroslovienskej literatúry. Veď napríklad do prozaických staroslovienskych životov sú vložené fragmenty iných žánrov (časti dišput alebo modlitby atď.). Na Bibliu, predovšetkým evanjeliové podobenstvá, nadväzuje preto, že je prológom k prekladu evanjelií.

Z ďalších vyjadrení J. Zambora sa zdá, že Proglas považuje v prvom rade za báseň a jej určenie za prológ vníma iba ako jej funkciu: „Pomenovanie *predhlas* obrazne vyjadruje základné žánrové určenie básne (úvod, prológ)...“⁷⁶, príp. konvenciu „Tento názov je

⁷² Porov. VOLK, Robert: Johannes v. Damaskus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 898.

⁷³ Porov. FRANZ, Ansgar: Hymnendichter. I. Lateinische H. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 356.

⁷⁴ ZAMBOR, Ján: O Proglase a jeho básnických prekladoch. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 31.

⁷⁵ Tamže, s. 31 – 32.

⁷⁶ Tamže, s. 16.

vlastne iba konvenčným označením žánru⁷⁷. Za základné žánrové zaradenie Proglasu považuje báseň: „Voľba pomenovania *Předzpěv/Predspev* je z hľadiska základného žánrového zaradenia básne v kontexte poézie vhodnejšia ako *Predslov*.“⁷⁸ Protirečivo v týchto citátoch vyznievajú tvrdenia: základné žánrové zaradenie básne v kontexte poézie a základné žánrové určenie básne, obrazne vyjadrené pomenovaním predhlas (prológ). Dalo by sa z toho dedukovať, že J. Zambor pokladá Proglas za akýsi básnický prológ, báseň s funkciou prológu.

Problematické rozhodovanie, či texty s približne rovnakým počtom slabík vo verši alebo v kóle považovať za poéziu alebo prózu, by nemalo vysúvať do popredia to, čo je neisté, prípadne iba hypotetické (dvanásťslabičník), ale to, čo je úplne zrejmé. Proglas je prológom a výrazové prostriedky typické pre rečnícky štýl obsahuje preto, že ide o žáner rečníckeho štýlu. Triezvo vecná argumentácia v tejto veci nabúrava už silno vžitý mýtus o veľbásni, ktorá stojí v začiatkoch slovanského písomníctva ako skvelý umelecký pamätník. Je to pamätník na hlinených nohách, nereálny mýtus, ktorý, ako vidieť už v začiatkoch jeho budovania, je postavený na dezinformáciách a skresleniach.

S tým súvisí aj mýtická jedinečnosť Proglasu, ktorá je takisto výsledkom omylov. Svet totiž má vo svojom kultúrohistorickom fonde veľa proglasov, ten „náš“ nie je jediný, ba v istom zmysle ani jedinečný, keďže je len variantným vyplnením určitej žánrovej formy.

Starosloviensky Proglas, v apelatívnej podobe proglas, je prekladom gréckeho výrazu *prólogos* čiže prológ, predslov, úvod. Je označením žánru, ktorý predstavuje úvod k rozsiahlejšiemu literárnemu dielu, pričom tematicky a obsahovo súvisí s náplňou a štruktúrou diela a vysvetľuje jeho zmysel a zámer.⁷⁹ Jeho náprotivkom je epilóg. Tradícia písania prológov prešla do kresťanstva z judaizmu. Prológy sa písali k biblickým knihám, pôvodne boli oddelené, no v priebehu čias sa stali ich súčasťou. Zo starozákonných je najznámejší prológ ku knihe Jób (1,1 – 2,13). Je to prozaický text, ktorý podáva situačný náčrt Jóbovho šťastného života a skúšok, ktoré ho postihli.⁸⁰ Takisto prozaický prológ ku knihe Tobiaš (1, 1 – 2) uvádza stručný rodokmeň Tobiašovho otca Tóbiho (jeho príslušnosť k otcovi a kmeňu) a časovo a priestorovo ukotvuje jeho odvrátenie do zajatia.

Novozákonné prológy k evanjeliám podľa Marka, Lukáša a Jána sa zachovali v niektorých rukopisoch Vulgáty, prológ k Evanjeliu podľa Matúša sa nezachoval. Podávajú správy o pôvode diela, o jeho autorovi, čase a mieste napísania.⁸¹ Zväčša sa písali proti nejakému bludu. Z 2. storočia pochádzajú tzv. staré prológy s antimarcionovskou tendenciou, napísané po grécky pravdepodobne v Ríme.⁸² Marcion zavrhol Starý zákon, lebo sa mu zdal v rozpore s Kristovým zjavením. Starozákonný Boh spravodlivosti a pomsty podľa neho nemal nič spoločné s Bohom lásky a milosrdenstva, ktorý sa zjavil v Kristo-

⁷⁷ Tamže, s. 15.

⁷⁸ Tamže.

⁷⁹ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 852, heslo *prológ*.

⁸⁰ Porov. tamže, s. 542, heslo *Jób (knih)*.

⁸¹ Porov. tamže, s. 852, heslo *prológy evanjelií*.

⁸² Porov. tamže, s. 206, heslo *Antimarcionovské prológy*.

vi.⁸³ Z evanjelií Marcion prijal iba Lukášovo evanjelium, z ktorého odstránil starozákonné prvky.⁸⁴ Z konca 2. storočia sa v niektorých rukopisoch Vulgáty zachovali aj marcionovské prológy k Pavlovým listom, ktoré napísal Marcion alebo nejaký jeho stúpenec.⁸⁵

Latinským prekladom starých prológov evanjelií sú monarchianistické prológy k evanjeliám z 3. – 4. storočia. Obsahujú črty učenia monarchiánov.⁸⁶ Jeho prívrženci stotožňovali tri božské osoby, ktoré sú podľa nich iba rozdielnymi pomenovaniami jedného Boha. Monarchianizmus bol reakciou proti gnostickým teóriám a proti presvedčeniu o podriadenosti Božieho Syna Bohu Otcovi (subordinácia).⁸⁷

Proglas najužšie súvisí s Evanjeliom podľa Jána (1, 1 – 18). V. Turčány sa nazdáva, že Konštantín si ho zámerne vybral na začiatok svojho prekladu: „Konštantín Filozof zámerne vybral na počiatok svojho prekladu práve Evanjelium sv. Jána. Totiž ‚v siedmom tisícročí‘ (...) sa cítil nielen novým apoštolom, ale konkrétne novým apoštolom Jánom, povolaným zvestovať Slovienu ‚Slovo‘ v ich jazyku!“⁸⁸ Takéto uvažovanie je síce mýtotočne veľmi produktívne, pokiaľ ide o cyrilo-metodskú tradíciu (Konštantín ako nový apoštol Ján), ale je založené na elementárnej neznalosti ortodoxie. Konštantín si totiž nevyberal, ktorým textom začne preklad evanjelia. Prekladateľ si zväčša nevyberá, ktorou časťou textu začne, ale prekladá od začiatku rad-radom, resp. aj v prípade individuálneho výberu častí pri samom prekladaní textu nemení prirodzene dané členenie textu z pôvodiny. Hoci v stredoveku sa prekladané texty rozmanito kombinovali a upravovali, neplatí to pre biblický text, ktorý sa považoval za posvätný (Božie slovo), a preto nemeniteľný. Konštantín podľa ŽK XIV ešte v Grécku začal s prekladom Evanjelia podľa Jána preto, že ním sa začína aprakos – nedeľné a sviatočné evanjelium.⁸⁹ Jánovým evanjeliom sa totiž vo východnom obrade začína aj systém liturgických čítaní (perikopy). Prvá kapitola *Na počiatku bolo Slovo...* sa číta v nedeľu Paschy čiže Veľkej noci, v najväčší sviatok cirkevného roka,⁹⁰ a to na rozdiel od latinskej rímskokatolíckej cirkvi, v ktorej sa toto evanjelium číta na Vianoce.

Prológ k Jánovmu evanjeliu obsahuje úvahu o preexistencii a inkarnácii (vtelení) Logosu (Slova, Druhej Božskej osoby).⁹¹ Logos bol v časoch napísania tohto

⁸³ Porov. ALAND, Barbara: Markion. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1392. Porov. aj HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 664, heslo *Marcion*.

⁸⁴ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 665, heslo *Marcionovo evanjelium*. Porov. aj Aland, c. d., s. 1392.

⁸⁵ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 665, heslo *Marcionovské prológy*.

⁸⁶ Niektorí biblisti sa nazdávajú, že ich napísali prívrženci priscillianizmu, porov. tamže, s. 708, heslo *Monarchianistické prológy*.

⁸⁷ Porov. tamže, s. 707 – 708, heslo *monarchianizmus*; DROBNER, Hubertus R.: Monarchianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 387.

⁸⁸ TURČÁNY, Viliam: Tabule s Proglasom. In: *Literárny týždenník*, roč. 7, 1994, č. 27, s. 3.

⁸⁹ Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993, s. 115, heslo *Evangeliem*.

⁹⁰ Porov. PLANK, Peter: Lesungen, liturgische. II. Ostkirche. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 855.

⁹¹ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 523, heslo *Ján (evanjelium)*.

evanjelia⁹² termín starogréckej filozofie, ktorý mal viacero významov.⁹³ Jeden z nich bol teogonický – označovalo sa ním zrodenie jednej božskej bytosti z druhej úkonom rozumu, myslením. Takúto predstavu prevzala aj sapienciálna (múdroslovná) literatúra Starého zákona, v ktorej sa hovorí o personifikovanej Božej múdrosti. Ako myšlienka je výplodom („slovom“) rozumu, takisto Druhá Božská osoba je Slovom Prvej Božskej osoby čiže večným Otcovým Slovom. Je to teda Boh Syn. Helenistickí židovskí učitelia vysvetľovali Logos ako prostredníka medzi Bohom a ľuďmi. Evanjelista tento význam trochu posunul – nejde o zrodenie samostatnej božskej bytosti, ale o dve osoby v jedinej Božskej prirodzenosti.⁹⁴ Zámerom tohto evanjelia je presvedčiť, že Ježiš je Mesiáš, Boží Syn, a zdôrazniť soteriologický (spásonosný) význam jeho vtelenia.⁹⁵ Táto teológia sa prezentuje aj v staroslovienskom Proglase. Je doznáním prekladateľa, že on sám verí a že verí správne, v súlade s vieroukou cirkvi. Ináč by jeho preklad nebol autentický. Z cirkevno-právneho hľadiska juridická autenticita biblického textu spočíva v tom, že cirkevná autorita uzná určitý preklad za hodnoverný, spoľahlivý a úradný a dá mu prednosť pred ostatnými prekladmi používanými v cirkvi, ako to na Západe bolo v prípade Vulgáty a Novej Vulgáty.⁹⁶ Na Východe sa za východiskový považoval grécky biblický text.

Ako iné prólogy, aj Proglas je namierený voči bludom. Je tu ozvena proti odsúdenej stvorenosti Syna, proti jeho človečenstvu až do krstu v Jordáne atď. Ide teda hlavne o Božieho Syna. Ďalej sa tematizuje blud trojjazyčníkov. Argumentuje sa tu pritom z Prvého listu Korinťanom 14, 19 „*na zhromaždení chcem radšej povedať päť zrozumiteľných slov, aby som aj iných poučil, než desaťtisíc slov darom jazykov*“. Autor však tento text dezinterpretuje, resp. rozširuje jeho použitie na inú situáciu. Biblický text je totiž namierený proti nadhodnocovaniu „daru jazykov“ čiže glosolálie, t. j. nezrozumiteľným, neartikulovaným extatickým vyjadreniam a výkrikom pri náboženskom zhromaždení.⁹⁷ Dar jazykov sa v ňom porovnáva s darom prorocstva: kto hovorí jazykmi, prehovára k Bohu; kto prorokuje, prehovára k ľuďom (1 Kor 14, 2 – 3). Dar jazykov je znamením pre neveriacich, dar prorocstva pre veriacich (1 Kor 14, 22). Proglas tento biblický citát nepoužíva proti glosolálii, ale proti ohlasovaniu evanjelia v cudzích jazykoch. Evidentne je teda ladený protirímsky, lebo rímska cirkev dovoľovala na bohoslužbách používať iba tri jazyky – hebrejčinu, latinčinu a gréčtinu (z ktorých sa v tomto období ako bohoslužobný jazyk na Západe používala iba latinčina; gréčtina a hebrejčina sa k nej priradzovali preto, že

⁹² Na konci prvého storočia po Kristovi.

⁹³ Napr. Herakleitos, žijúci v 6. – 5. stor. pred Kristom, ním označoval všeobecný rozum, základ sveta. Stoici zase princíp, ktorým sa riadi hmotný aj duchovný svet. Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 647, heslo *logos*; ENDERS, Markus: Logos. I. Philosophisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1025 – 1026.

⁹⁴ Tamže.

⁹⁵ Porov. tamže, s. 524, heslo *Ján (evangelium)*.

⁹⁶ Porov. HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 240, heslo *autenticost' i autenticita*.

⁹⁷ Porov. KREMER, Jacob: Glossolalie. I. Religionsgeschichtlich. II. Biblisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 755 – 756.

v nich bola napísaná Biblia),⁹⁸ kým vo východnej cirkvi sa v bohoslužbách používali jazyky ľudu.

Na tento text o glosolálii nadväzuje Proglas aj vo vyjadrení, že Logos (Slovo) krmi dušu a posilňuje srdce i um.⁹⁹ Glosolália je totiž podľa biblického textu pre ducha, ale um zostáva nezasiahnutý: „*Lebo ak sa modlím darom jazykov, modlí sa môj duch, ale moja myseľ ostáva bez úžitku. (...) Veď ak budeš dobrorečiť v duchu, ako potom jednoduchý človek povie na tvoje dobrodenie: ‚Amen‘, keď nevie, čo hovoríš?*“ (1 Kor 14, 14 a 16). Biblický text aj Proglas uprednostňujú zrozumiteľnosť každý iným spôsobom – biblický text pred glosoláliou, Proglas pred ohlasovaním evanjelia v cudzích jazykoch.

Z novozákonných kníh má prológ aj Zjavenie apoštola Jána (1, 1 – 3), informuje sa v ňom o obsahu knihy. Tento prológ, podobne ako starozákonné prológy, spĺva so samotným textom, takže je jeho súčasťou. V kresťanstve sa však nepísali len prológy k biblickým knihám, ale aj k ich prekladom, čoho príkladom je aj veľkomoravský Proglas. Do dnešných čias sa nepíšu nové prológy, ale uverejňujú sa staršie archetypy, najmä stredoveké, a to od významných cirkevných otcov a učiteľov. Napr. v cirkevnoslovanskom evanjeliári *Svjaščennoe jevangelijskoje* z roku 1994 je prológ ku každému evanjeliu: *Predislovije ježe ot Marka svajatago jevangelijskago, Predislovije ježe ot Luki svajatago jevangelijskago, Predislovije ježe ot Ioanna svajatago jevangelijskago*, pričom iba pri prológu k Matúšovmu evanjeliu sa uvádza autor: *Theofylakta archiepiskopa bolgarskago predislovije, ježe ot Matfeja svajatago jevangelijskago*.¹⁰⁰ Tomuto Teofylaktovi Ochridskému sa pripisuje aj autorstvo gréckeho Života Klimenta (niekedy nazývaného aj *Bulharská legenda*) z konca 11. alebo začiatku 12. storočia. V tomto vydaní sa pred predslovom ku každému evanjeliu nachádzajú aj životopisy jednotlivých evanjelistov, pričom sa uvádzajú aj ich autori: *Žitije svjatago jevangelijskago Matfeja, ot Sofronija; Žitije svjatago jevangelijskago Luki, ot sobranija Dorotheja mučenika, tyrskago jepiskopa; Ot sobranija Dorotheja mučenika, i tyrskago jepiskopa, o svjatej Ioanne Bogoslove*. Životy evanjelistu Marka sú tu dokonca dva, od prekladateľa Biblie sv. Hieronyma a od týrskeho biskupa a mučenika Doroteja: *Žitije svjatago jevangelijskago Marka, ot svajatago Ieronyma a Inako, ot sobranija Dorotheja mučenika, i tyrskago jepiskopa*.

Hoci v súčasnosti je výraz prológ azda najznámejší v oblasti drámy, v stredovekej literatúre sa týmto výrazom označovali aj krátke životopisy svätých, ktoré sa čítali na sviatok svätca.¹⁰¹ Úlohou týchto čítaní bolo pripomenúť poslucháčom, o ktorého svätca

⁹⁸ Porov. ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010, s. 51.

⁹⁹ Pravda, nadväzuje sa tu aj na starozákonnú knihu Deuteronomium, na príkaz lásky, ktorý Mojžiš sprostredkoval Izraelu vo svojej druhej reči: „A ty budeš milovať Pána, svojho Boha, celým svojím srdcom, celou svojou dušou a celou svojou myslou“ (Dt 6, 5). Toto podľa Ježiša najväčšie prikázanie citujú všetky synoptické evanjeliá, ktorými sa nepochybne inšpiroval autor Proglasu, prológu k ich prekladu. Pojmami *duša, srdce* a um sa zaoberá aj Platón, podľa ktorého sa duša skladá z troch mohutností: rozumu, žiadostivosti a srdca, ktoré je ich mediátorom (porov. KURIC, Miroslav: Platónova koncepcia človeka. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 2, s. 92).

¹⁰⁰ Všetky transkripcie K. P.

¹⁰¹ Porov. VLAŠÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977, s. 299, s. heslo *prolog*. Dlhšie verzie životov sa nahlas predčítali v monastieroch na výročie úmrtia svätca, najmä pri spoločnom stolovaní, a zapisovali sa do knihy nazvanej Menologion.

ide, príp. ho odlišiť od ostatných svätcov s rovnakým krstným menom, najmä však priblížiť jeho život, prípadne dielo. Výraz *prológ* sa používal aj ako synonymum k synaxáru (gr. synaxarion). Synaxár sú krátke uvádzacie poznámky o živote svätca, ktoré sa čítali na utieri po 6. óde kánonu, príp. krátky teologický výklad jeho sviatku. Tieto poznámky mali presne určenú štruktúru: 1. dátum a mesiac, 2. meno svätca alebo sviatku, 3. jambický epigram o svätcovi, často so slovnou hrou, 4. hexameter o dátume a mene, 5. krátke historické poznámky, 6. uvedenie miesta, kde sú uložené ostatky, a dňa spomienky, t. j. dňa narodenia pre večnosť (dies natalis) čiže dňa úmrtia, ako aj prenesenia ostatkov, 7. krátka verzia vlastného životopisu so správami o zázrakoch.¹⁰² Výrazom *synaxár* sa označuje aj zbierka uvedených záznamov alebo krátkych životov svätých, zostavená podľa cirkevného roka, ale aj druh kalendária s údajmi o čítaniach popri krátkych životoch svätých.¹⁰³ Toto označenie Synaxára (tu už ako bohoslužobnej knihy) za *Prológ* a následne synaxára (života alebo krátkych poznámok) za *prológ* však spočíva pravdepodobne v transfere, takže *prológ* Synaxára sa začal stotožňovať s celým Synaxárom a jeho časťami, a tak každá časť (o jednotlivom svätcovi) sa stala *prológom*.¹⁰⁴

Najznámejšie *prológy* veľkomoravského obdobia sú *prológy* Jána Exarchu Bulharského¹⁰⁵ k prekladom. Prvý je k dielu *Bohoslovie*,¹⁰⁶ čiže k prekladu poslednej teologickej časti *De orthodoxa fide* (O pravoslávnej viere) z troch častí gréckeho spisu *Pégé gnóseós* (Prameň poznania) od Jána Damaského z prelomu 7. a 8. storočia. Druhým známym *prológom* Jána Exarchu je *prológ* k dielu *Šestodnev*, čiže k výkladu stvorenia sveta za šesť dní, ktorý skompiloval z *Hexaémery* Bazila Veľkého. Tento *prológ* je radostnou a oslavnou rečou o kráse a dokonalosti stvorenia.¹⁰⁷

Všetky spomínané *prológy* sú prozaické útvary, ktoré štruktúrne uvádzajú text, ktorý nasleduje. V úvodnej časti sa vždy nachádza – povedané v dnešnom kultúrnom kontexte – istý anotačný záznam o tom, čo nasleduje. Zhrnúc možno uviesť, že jestvujú viaceré druhy *prológov*. Jednak sú to biblické staro- a novozákonné *prológy*, ktoré splyvajú s príslušným biblickým textom, takže už sa čítajú ako jednotný text. Ďalej sú *prológy* prekladateľské, známe z byzantských evanjeliárov, ktoré predchádzajú biblické texty, ale samy nimi nie sú, iba ich uvádzajú ako autentické, a tak vhodné na bohoslužobné upotrebenie. Napokon tretiu skupinu predstavujú horologické (časoslovné) *prológy*, ktoré stručne oboznamujú s témami bohoslužby dňa, súvisiacej s oslavou svätca dňa. Hoci sú pred-slovom, hlasno sa prednášajú v rámci slávania bohoslužby hodín.

Prekladateľský *prológ*, akým je aj veľkomoravský starosloviensky *Proglas*, je určený pre používateľa knihy, t. j. príslušníka kléru, ktorý bude čítať z danej knihy v bohoslu-

¹⁰² Porov. ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993, s. 352, heslo *Synaxarion*.

¹⁰³ Porov. tamže. Porov. aj Vlašin, c. d., s. 299, s. heslo *prolog*.

¹⁰⁴ Porov. Onasch, c. d., s. 318, heslo *Prolog*.

¹⁰⁵ Žil v období cára Simeona na prelome 9. a 10. storočia.

¹⁰⁶ Porov. *Magnae Moraviae fontes historici III*. Zost. D. Bartoňková a kol. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969, s. 377.

¹⁰⁷ Porov. HAUTOVÁ, Zoe: *Dějiny Bulharska – Nejstarší dějiny*. I. Počátky bulharského státu. Dostupné online: http://advokat-advokatni-kancelar.com/ak/index.php?option=com_content&view=article&id=53:djiny-bulharska-nejstari-djiny&catid=122:pro-echy-a-bulhary&Itemid=137 [cit. 20. 3. 2015].

žobnom priestore. Má mu zaručiť pravovernosť obsahu a podať mu inštrukciu o autentic-
kosti. Tá sa, prirodzene, týka predovšetkým prekladov, lebo kánonické vzorové knihy
Bible už samy osebe sú sväté, preto aj nesú súhrnný názov Sväté písmo. Každý nový
preklad si však musí zaslúžiť autenticnosť. Vyšší klérus – a táto prax je v cirkvi dodnes
(aj keď ju nahrádza stručné Imprimatur) – prijíma, overuje a osvedčuje autenticnosť kníh.
Prekladateľ – a to je prípad staroslovienskeho Proglasu – podáva teda základnú správu
o preklade evanjelií, osvedčuje v ňom svoje teologické východiská, ktoré mal pri prekla-
de na zreteli, najmä že nekonvenuje s bludmi, prípadne sa dotkne obsahu a formy prekla-
du – to všetko obsahuje starosloviensky Proglas. Evanjeliár v byzantskej cirkvi, ktorý
Konštantín preložil na bohoslužobné účely, nie je iba prostou knihou, súhrnom textov
o niečom, ale v byzantskom chápaní je to slovo Niekeho. Sám evanjeliár potom ako kni-
ha je znak samého Krista, slávnostne sa nosí v sprievode, ukladá sa na prestol¹⁰⁸ (jediný
popri daroch chleba a vína v čaši a diskose), bozkáva sa a uctieva sa ako ikona Krista
prítomného v slove. Aby mohol plniť túto funkciu, musí byť hodnoverný, cirkevne schvá-
lený, autentický. Kompletný evanjeliár bol preložený až na Veľkej Morave, čiže možno
predpokladať, že najvyšší „cenzor“ mal po tom, čo si prečítal Proglas, teda svedectvo
o hodnovernosti v teologickom zmysle, schváliť text prostým prijatím do rúk a polože-
ním na prestol. Keďže Metod ešte nemal biskupskú hodnosť, preložený evanjeliár a vy-
bavenie k prekladu (Proglas) predložili pápežovi. Čo sa dialo ďalej, je opísané v ŽM VI:
(pápež) „Požehnal ich učenie, položiac slovienske evanjelium na oltár sv. apoštola Petra,
i blahoslaveného Metoda vysvätil za kňaza“¹⁰⁹ aj v ŽK XVII: „Keď pápež prijal slovien-
ske knihy, posvätil ich a položil v chráme Svätej Márie, ktorá sa volá Fatné, i spievali nad
nimi svätú liturgiu.“¹¹⁰ Medzi ŽK a ŽM nie je rozpor v určení chrámu, keďže v ŽK sa
ďalej spomína slúženie liturgie slovienskym jazykom v ďalších chrámoch: sv. Petra,
sv. Petronily, sv. Andreja a sv. Pavla.

A. Škoviera uvádza, že zavedenie slovanského bohoslužobného jazyka bolo schvále-
né už predtým v Konštantínopole. V životoch solúnskych bratov sa mu nevenuje taká po-
zornosť ako schváleniu v Ríme, keďže v Konštantínopole išlo o pokračovanie starej tradi-
cie, kým pre západnú cirkev to bola prelomová udalosť.¹¹¹ Tu sa však žiada uviesť, že
východná cirkevná tradícia nemusela schvaľovať sám jazyk ako liturgický, keďže všetky
jazyky príslušných častí východnej cirkvi sa automaticky a bezproblémovo smeli používať
pri bohoslužbách. Cyril a Metod si u pápeža nedávali schváliť jazyk, to je iba sekundárna
skutočnosť, ale texty prekladov, keďže si museli byť vedomí, že svojou misiou vstúpili do
cudzej jurisdikcie (pred nimi už bola na Veľkej Morave osnovaná cirkev franských misio-
nárov), a to ako protežanti miestnej svetskej moci (boli pozvaní kniežat'om Rastislavom).
Dôvodom tohto aktu bol iste aj tlak vichingovcov, takže prekladatelia využili príležitosť,
ako sa vymknúť vzniknutým problémom a zároveň účelne použiť moc vysokého hierarchu

¹⁰⁸ Rozumej paralelu k oltáru na Západe.

¹⁰⁹ *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994, s. 80.

¹¹⁰ Tamže, s. 67.

¹¹¹ Porov. ŠKOVIERA, Andrej: Byzantské teologické princípy a ich uplatnenie v pôsobení cyrilo-metodskej misie (na príklade otázky bohoslužobného jazyka). In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmirovce. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 68.

(pápeža), lebo ešte nemali medzi sebou biskupa, a vložiť mu do rúk novo preložené bohoslužobné knihy. Schvaľovateľ nemohol prečítať množstvo textov prekladu a preveriť, či sú pravoverné a vhodné. Správu o tom obsahoval Proglas, ktorý je prozaickým textom, hoci rečnícky iste nadneseným, vznešeným (veď uvádza text pre kresťanov najvznešenejší). Proglas má zabezpečiť autentickosť prekladu. Termín autentickosť biblických kníh je dodnes aktuálny v biblickej teológii. Po prvý raz ho použil Tertulián o novozákonných apoštolských listoch. Pôvodne sa rozumeli ako autentické biblické texty v pôvodných jazykoch, z ktorých sa smelo prekladať – autentickosť prekladov (t. j. kriticko-literárna) sa uplatňuje v zhode prekladu s originálom.¹¹² Prirodzene, okrem určenia na cirkevné schválenie a pre používateľa, aby si bol istý, že v bohoslužbe používa autentický text, Proglas zároveň slúži aj ako misijnokázňové východisko, ako to možno doložiť aj osloveniami očakávaného publika: „*uslyšte Slovieni...*“, „*Slyšte, sloviensky národ všetok...*“¹¹³

Zhrnutie

V prvom verši Proglasu by existenciálne sloveso podľa najstaršieho rukopisu, ale aj podľa textovej tradície malo byť v 3. osobe. Pri preklade do slovenčiny by to spôsobilo problémy – preklad by nemohol zachovať pôvodný slovosled, a tak by stratil pôvodný incipit Proglas. Doterajší prebásňovatelia sa však touto zmenou netrápili a z incipitu vytvorili názov. Ján Stanislav prekladal z Chilandarského rukopisu, neskorší prebásňovatelia do súčasnej slovenčiny vychádzali z Nahtigalovej rekonštrukcie, preto sa ich preklady odlišujú. Pôvodný názov tohto diela znie *Blaženého učiteľa nášho Konštantína Filozofa slovo*, iba v Trojickom rukopise je tento názov nahradený názvom *Predslovije jevangelskoje svętago Kirila*, keďže v ňom sa text nenachádza na začiatku štvorevanjelia, a tak z jeho umiestnenia nie je zjavné, akému dielu je prológom.

Na Slovensku sa Proglas v súlade s tradíciou od A. I. Sobolevského považuje za báseň, mýtizujúco sa označuje dokonca za „veľbáseň“ s „veľkoparonomáziami“. Pritom však nevládne zhoda o metre a počte veršov domnelej veľbásne. Nejde o jambický trimeter, keďže v staroslovenčine sa nedala použiť časomiera, lebo kvantita v nej nemala fonologickú platnosť. O staroslovienskom systéme prízvukov sa toho veľa nevie a ani Nahtigalova rekonštrukcia prízvukov Proglasu nevykazuje metrickú pravidelnosť. Jednotlivé „verše“ alebo kóla sú heterosylabické, ale vyznačujú sa približným sylabickým rozmerom – pri takýchto textoch dnes nie je zjavné, či ich považovať za poéziu alebo prózu. Charakterizovať počtom veršov stredoveký text zapísaný in continuo je principiálne nezmyselné. Počet veršov závisí od rekonštrukcie.

Z hľadiska žánru je Proglas prozaický útvar, aj keď obsahuje mnohé rečnícke prvky, zamieňané za básnické. Hoci rovnako ako cirkevná hymnografia vychádza z manieristickej prózy ázijského štýlu, nejde ani o hymnus. Nie je určený na spev, ale na čítanie, prípadne v začlenení do bohoslužobného rámca na kantiláciu. Má teologickú povahu, obsahuje reflexie o preklade textu a jeho hlavným, bezprostredným cieľom je ubezpečenie o autenticosti textu, vzdialenejším cirkevné schválenie a používanie v bohoslužbách.

¹¹² VIŠŇOVSKÝ, Mikuláš a kol.: *Malý teologický lexikon*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1977, s. 44 – 45.

¹¹³ STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 105.

Pokusy vysvetľovať veľkomoravský Proglas ako báseň a zároveň prológ (teória J. Zambora), inšpirované z dramatiky, v ktorej prológ môže byť zároveň básňou, oberá o silu tá skutočnosť, že v danom prípade ide nesporne o text z náboženskej oblasti. Vyžaduje si teda teologickú analýzu. Vo svetovej literatúre jestvuje mnoho prológov (ale aj viac staroslovienských prológov, ktoré sa podľa obsahu a zamerania rozdeľujú do troch skupín. Starosloviensky Proglas patrí do skupiny prekladateľských proglasov, ktoré sú vo svojej podstate žánrami vecnej literatúry administratívno-právneho rázu, čo sa nevylučuje s ich vznešenou štylizáčnou dikciou. Z účelovej stránky sú to deklaratívne texty, zabezpečujúce autenticitosť tak pre schvaľovateľa, ako aj pre používateľa tých textov, ktoré uvádzajú. Prirodzene, že moment cirkevného schválenia, ktoré sa dialo prijatím textov do rúk hierarchu a položením na oltár, bol slávnostným, čomu zodpovedá aj slávnostnosť textu (početné figúry, najmä anafory, rečnícka harmónia slohu). Samo polozenie dajakého bohoslužobného predmetu na oltár je významný liturgický úkon vo východnej cirkvi. Tento úkon sa niekedy nazýva prenesenie moščí (ostatkov, relikvií), a to v prípade, keď ide o svätorečenie dajakej osoby, pri ktorom sa jeho relikvie vyzdvihnú na oltár. Na oltár (v pravosláví prestol, trapéza) sa slávnostne ukladajú predovšetkým sväté dary (chlieb a víno), ale aj evanjeliár (Kristus prítomný v slove). Aby sa takéto vyzdvihnutie mohlo stať aj s novo preloženým evanjeliárom, musel byť písomne одобorený tak prekladateľ, či totiž ortodoxne, správne verí, ako aj výsledok jeho prekladateľskej práce. Prirodzene, uvedené fakty nebránia prebásniť takýto text v duchu súčasného písania poézie. Treba však rozlišovať starosloviensky veľkomoravský Proglas a moderné prebásnené verzie.

PRAMENE

- MACSOVSZKY, Peter: *Strach z utópie*. Banská Bystrica : Drewo a srd, 2000.
- Magnae Moraviae fontes historici. Prameny k dějinám Velké Moravy. III.* Zost. D. Bartoňková a kol. Brno : Universita J. E. Purkyně, 1969.
- NAHTIGAL, Rajko: Rekonstrukcija treh starocerkvenoslavanskih izvirnih pesnitev. In: *Razprave*. Ljubljana : Akademija znanosti in umetnosti, Filozofsko-filološko-historični razred, 1943, s. 41 – 156.
- POPOV, Andrej N.: *Opisanie rukopisej i Katalog knig cerkovnoj pečati biblioteki A. I. Chludova*. Moskva, 1872, s. 12 – 13. Dostupné online: http://byzantinorossica.org.ru/PS_Catalogues.html [cit. 1. 3. 2015].
- Proglas*. Dostupné online: <http://www.rtvs.sk/televizia/program/3439/4209> [cit. 1. 3. 2015].
- Proglas*. Bratislava : Herba, 1996.
- Proglas*. Druhé, upravené a doplnené vydanie. Bratislava : Herba, 1998.
- Proglas. Foreword*. Zost. A. Fischerová. Bratislava : Perfekt, 2004.
- Proglas. Foreword*. Bratislava : Perfekt, 2013.
- Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril. Martin* : Slovenská národná knižnica, 2013.
- Proglas. Preklady a básnické interpretácie*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012.
- SOBOLEVSKIĽ, Alexej I.: Drevnija cerkovno-slavianskija stichotvorenija IX – X vekov. In: *Materialy i issledovanija v oblasti slavjanskoj filologii i archeologii*. Sbornik otdelenija ruskago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk. Zv. LXXXVIII, Sanktpeterburg, 1910.
- STANISLAV, Ján: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona*. Rím : Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda, 1995.
- Svjaščennoje jevangeliije. Tesaloniky – Grécko* : Orthodoxos Kypseli, 1994.
- Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. Sprac. Š. Vragaš. Martin : Matica slovenská, 1994.

LITERATÚRA

- ALAND, Barbara: Markion. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1392 – 1393.
- ALEŠ, Pavel: Duchovní hudba pravosláví. In: *Pravoslávny teologický zborník*, roč. 7, 1999, č. 22, s. 69 – 83.
- ARTIMOVÁ, Zuzana: Proglas by sa mali učiť už deti na základných školách. Druhá časť rozhovoru s básnikom V. Turčánym. In: *Katolícke noviny*, roč. 27, 2011, 6. júl 2011. Dostupné aj online: <http://www.katolicke-noviny.sk/27-2011-proglas-by-sa-mali-ucit-uz-deti-na-zakladnych-skolach/> [cit. 1. 3. 2015].
- BAGIN, Anton: *Kresťanská archeológia. Úvod do staroslovienciny*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha, 1977.
- BIRNBAUM, Henrik: *On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays*. The Hague : Mouton & Co., 1974.
- BRETSCHNEIDER, Wolfgang: Hymnus. III. Musikalisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 368 – 369.
- COULIE, Bernard: Gregor v. Nazianz d. J. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1004 – 1007.
- CRAMER, Winfrid: Ephräm der Syrer. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 3. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 708 – 710.
- DOSTÁLOVÁ, Růžena: *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 1990.
- DROBNER, Hubertus R.: Monarchianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 387.
- ENDERS, Markus: Logos. I. Philosophisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1025 – 1026.
- FELDEK, Ľubomír: *Prečo rýmovaný Proglas?* Dostupné online: http://www.casopis-tvorba.sk/t103a_text.htm [cit. 1. 3. 2015].
- FORDINÁLOVÁ, Eva: *Staršia slovenská literatúra*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009. Dostupné na stiahnutie: <http://pdf.truni.sk/veda-vyskum?e-kniznica> [cit. 1. 3. 2015].
- FRANZ, Ansgar: Hymnendichter. I. Lateinische H. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 355 – 358.
- GRUPAČ, Marián: Proglas – veľbáseň storočia a jej „literárnosť“ pre 21. storočie. In: *Dotyky: časopis pre mladú literatúru a umenie*, roč. 25, 2013, č. 4, s. 18 – 22.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: *Z tvorby solúnskych bratov a ich žiakov*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.
- HALVONÍK, Alexander: *Proglas*. Dostupné online: <http://www.litcentrum.sk/recenzie/proglas> [cit. 1. 3. 2015].
- HAUPTOVÁ, Zoe: Antické tradície ve veľkomoravskom písomníctví. In: *Listy filologické*, roč. 101, 1978, s. 140 – 160.
- HAUPTOVÁ, Zoe: *Dějiny Bulharska – Nejstarší dějiny. I. Počátky bulharského státu*. Dostupné online: http://advokat-advokatni-kancelar.com/ak/index.php?option=com_content&view=article&id=53:djiny-bulharska-nejstari-djiny&catid=122:pro-echy-a-bulhary&Itemid=137 [cit. 20. 3. 2015].
- HAUPTOVÁ, Zoe: Der altkirchenslawische Vers und seine byzantinischen Vorbilder. In: *Beiträge zur byzantinischen Geschichte im 9. – 11. Jahrhundert*. Zost. V. Vavřínek. Praha, 1978, s. 335 – 360.
- HAUPTOVÁ, Zoe: K problému rekonstrukce staroslověnských textů. In: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, roč. 67, 1998, sešit 1 – 2, s. 5 – 10.
- HERIBAN, Jozef: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992.
- JAKOBSON, Roman: K časovým otázkám nauky o českém verši. II. Český verš před tisíci lety. In: *Slovo a slovesnost*, roč. 1, 1935, s. 50 – 53.
- KAČALA, Ján: *Jazyk majstrov*. Bratislava : Spolok slovenských spisovateľov, 2014.
- KAČALA, Ján: Čo zostalo na písme. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 2, s. 108 – 115.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. – 18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005.
- KERULOVÁ, Marta: Duchovno-kultúrna dimenzia diela Cyrila a Metoda. In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmírovce. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 126 – 128.

- KOSTOVA, Krasimira: Ritmični schemi v Sinajskija evchologij. In: *Kirilo-Methodievski studii*. Kniga 8. Sofia : Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1990, s. 121 – 138.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Hl. red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. vyd. Bratislava : Veda, vyd. SAV, 1997.
- KREMER, Jacob: Glossolalie. I. Religionsgeschichtlich. II. Biblisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 4. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 755 – 756.
- KRIŽKA, Teodor: Lebo sú bez kníh nahé všetky národy alebo Nedajú sa písať slová na vodu. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 43 – 46.
- KUČERA, Matúš: „Panónske legendy“. Zo života Konštantína – sv. Cyrila a sv. Metoda. In: *Proglas. Konštantín Filozof – sv. Cyril*, 2013, s. 53 – 58.
- KURIC, Miroslav: Platónova koncepcia človeka. In: *Filozofia*, roč. 60, 2005, č. 2, s. 90 – 102.
- KURZ, Josef: *Učebnice jazyka staroslovenského*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1969.
- MARINČÁK, Šimon: *Kapitoly z dejín byzantskej hudby*. Bratislava : Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 1998.
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (1). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009a, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_09.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (2). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 3, 2009b, č. 2, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_iii_09.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MARINČÁK, Šimon: Kresťanská hudba prvého tisíciletí (4). In: *Psalterium. Supplementum. Príloha zpravodaje pro duchovní hudbu Psalterium – Folia*, roč. 4, 2010, č. 1, s. I – IV. Dostupné aj online: http://zpravodaj.sdh.cz/files/pr_i_10.pdf [cit. 20. 3. 2015].
- MINÁRIK, Jozef: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : SPN, 1977.
- ONASCH, Konrad: *Lexikon Liturgie und Kunst der Ostkirche*. Berlin/München : Buchverlag Union, 1993.
- ONDROUŠ, Šimon: *Prekrásny Klimčákov Proglas so Slaninkovými machuľami*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/archive/11-3-11.htm> [cit. 1. 3. 2015].
- PAULINY, Eugen: *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964.
- PLANK, Peter: Lesungen, liturgische. II. Ostkirche. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 6. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 854 – 856.
- PROKIPČÁKOVÁ, Mária: *Notácia paraliturgických prameňov byzantsko-slovanského obradu karpatskej oblasti, jej zdroje a vývoj*. Magisterská diplomová práca. Vedúci práce PhDr. Stanislav Tesař. Brno : Ústav hudební vědy. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2013.
- RATKOŠ, Peter: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. 2. opravené a rozšírené vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1968.
- Slovník slovenského jazyka*. Zv. III, p – r. Ved. red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1963.
- SNK prezentovala v macedónskom Skopje knihu Proglas. TASR, 4. novembra 2013. Dostupné online: <http://skolskyservis.teraz.sk/volny-cas/snk-proglas/6051-clanok.html> [cit. 1. 3. 2015].
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk I*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978.
- Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X – XI vekov)*. Red. R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Bláhová. Moskva : Russkij jazyk, 1994.
- SUTTNER, Ernst Christoph: Patriarchat (II). I. Historisch. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 7. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 1465 – 1466.
- ŠKOVIERA, Andrej: Byzantské teologické princípy a ich uplatnenie v pôsobení cyrilo-methodskej misie (na príklade otázky bohoslužobného jazyka). In: *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Zborník príspevkov z konferencie k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. 3. a 4. júla 2013, Kaštieľ Mojmirovce. Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 64 – 71.
- ŠKOVIERA, Andrej: *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2010.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I. (9. – 18. storočie)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002.

- ŠTEFKOVÁ, Miriam Michaela: *Veľbáseň Proglas čítali v kostole*. 15. 7. 2013. Dostupné online: <http://turiec.sme.sk/c/6867321/velbasen-proglas-citali-v-kostole.html> [cit. 1. 3. 2015].
- ŠTEFKOVÁ, Miriam Michaela: *Slovenská národná knižnica prezentovala PROGLAS v Macedónsku*. 1. november 2013. Dostupné online: <https://www.turieonline.sk/aktualne/item/914-slovenska-narodna-kniznica-prezentovala-proglas-v-macedonsku> [cit. 1. 3. 2015].
- ŠTRAUS, František: *Základy slovenskej verzológie*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003.
- ŠTRAUS, František: *Slovník poetiky*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2007.
- TKÁČIKOVÁ, Eva: Literárna kultúra na stredovekom Slovensku. In: SEDLÁK, Imrich a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Martin : Matica slovenská a Bratislava : Literárne informačné centrum, 2009, s. 9 – 42.
- TURČÁNY, Viliam: Tabule s Proglasom. In: *Literárny týždenník*, 1994, č. 27, s. 3.
- TURČÁNY, Viliam: *Veľbáseň storočia*. Dostupné online: <http://www.kultura-fb.sk/new/old/stare/turcany-9.htm> [cit. 1. 3. 2015].
- VÁŠICA, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské*. Prel. J. Vašica. Zost. Z. Hauptová. Praha : Vyšehrad, 1996.
- VEČERKA, Radoslav: *Úvod do slovanskej jazykovedy*. Brno : Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, 1977.
- VIŠŇOVSKÝ, Mikuláš a kol.: *Malý teologický lexikon*. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha, 1977.
- VLAŠÍN, Štěpán: *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977.
- VOLK, Robert: Johannes v. Damaskus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 5. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 895 – 899.
- WEINGART, Miloš: *Československý typ církevní slovančiny*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1949.
- WILLIAMS, Rowan D.: Arian, Arianismus. In: KASPER, Walter a kol.: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Zväzok 1. 3. vydanie. Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2009, s. 981 – 989.
- ZAMBOR, Ján: O Proglase a jeho básnických prekladoch. In: *Studia Academica Slovaca* 42. Prednášky XLIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Pekarovičová, M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 13 – 38.
- ŽIGO, Pavol: O Proglase na záver Roka Konštantína a Metoda. In: *Kultúra slova*, roč. 47, 2013, č. 6, s. 321 – 327.

Mgr. Kristína Pavlovičová, PhD.
 Katedra slovenského jazyka a literatúry PdF TU
 Priemyselná 4
 918 43 Trnava
 SR
 e-mail: kristina.pavlovicova@truni.sk